

SVJETLOPISNO PUTOVANJE KROZ SPLITSKU PROŠLOST

UDK: 904:77(497.583Split)“18/19“(048.8)
Primljeno: 24. X. 2014.

ARSEN DUPLANČIĆ
Arheološki muzej u Splitu
Zrinsko-Frankopanska 25
21000 Split, HR

Prikaz knjige Goran Borčić, Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane, I. dio. Split, Muzej grada Splita, 2013.

Boje, zvukovi, mirisi i slike često u nama pobude sjećanje na neki događaj i izazovu lijepo, veselo i ugodno raspoloženje, a ponekad sjetu, žalost ili čak ljutnju. Sličan učinak znaju pobuditi i riječi. Kad je u pitanju riječ svjetlopis¹, onda nam njezina arhaičnost priziva neka prošla vremena, minule događaje i ljude, a sukladno tome stare i požutjele fotografije i razglednice koje bude sjetu i nostalgiju. Nedavno objavljena velika zbirka svjetloписа staroga Splita, koja nudi puno takovih ugođaja i emocija, obradovala je i iznenadila mnoge zaljubljenike u splitsku prošlost.

Riječ je o knjizi Gorana Borčića *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane*, koja je tiskana 2013., a tvori prvi dio trilogije kojom je autor zamislio prikazati Split kroz bogatu zbirku fotografija i razglednica Muzeja grada Splita koji je ujedno njezin nakladnik. Naslovom i podnaslovom Borčić je odredio prostor, vrijeme i medij kojim se knjiga bavi, a to je Split od vremena carice Priske, Dioklecijanove supruge, do Adriane, maskote VIII. mediteranskih igara, tj. od početka IV. st. do 1979. godine, a sve kroz objektiv fotoaparata i filmske kamere.

U knjizi od 703 stranice enciklopedijskog formata ilustriranoj s više od 2600 slika, Goran Borčić nas na jednostavan način najprije upoznaje s poviješću filma i kinematografije u Splitu, a zatim vodi povijesnom jezgrom

unutar Dioklecijanove palače do Rive, pa preko Novoga grada (*burgus*) do Pjace – Narodnog trga. Na kraju knjige je opširan popis literature i nekoliko kazala koja omogućavaju lakše nalaženje imena i pojmova u ovoj riznici raznovrsnih podataka.

Nakon uvodnih tekstova knjiga započinje popisom splitskih upravitelja (knezovi, potestati, rektori, načelnici, gradonačelnici) od X. st. do 2013. godine, a zatim slijedi poglavlje o splitskim kinematografima i snimateljima Splita. Iz njega doznajemo da je jedna *Carska panorama* (preteča filmova) gostovala u Splitu još 1881. u kavani Troccoli, da je prvi stalni kinematograf otvorio Josip (Bepo) Karaman 1907., a da je drugi kinematograf već 1909. otvorio Eugenio Miotto. Zbog sve većeg zanimanja za filmove otvarala su se ili preuređivala nova kina, osobito nakon II. svjetskog rata. Spomenuti Karaman nije poznat samo po kinematografu nego i po njegovom snimateljskom opusu koji započinje 1910. pa je on naš najstariji snimatelj Splita.

Naredne stranice Borčićeve knjige pregledna su kronologija filmskih snimanja u Splitu od 1910. do 1940. godine. Ona je zanimljiva jer pokazuje u koliko je filmova Split „glumio“ i koliko je poznatih glumaca i glumica ugostio. Od tvrtki koje su snimale u Splitu prije 1918. treba istaknuti *Pathé Frères*, a u međuratnom razdoblju *UFA* i *NOA Film Gesellschaft* iz Berlina te *Charles Urban Trading Company* iz Velike Britanije. U Splitu i bližoj okolici snimljeni su brojni propagandni turistički filmovi, a od dugometražnih navest ćemo samo filmove: *Gospođa sa suncokretom*, *Razbojnikova osveta*, *Financije velikog vojvode*, *Zamak na jugu*, *Otok*, *Bijelo roblje ili Oklopnjača Sevastopolj*, *Princeza koralja*, *Nemogući gospodin Pitt* i *Amerikanska jahta u splitskoj luci*. U Split tada dolaze i poznati glumci i glumice kao što su Asta Nielsen, Willy Forst, Brigitte Helm, Willy Fritsch, Harry Piel, Camilla Horn, Ita Rina i Zvonimir Rogoz koji plijene pažnju onodobnog građanstva. Od redatelja i snimatelja treba pak spomenuti imena kao što su Friedrich Wilhelm Murnau, Stanislav Noworyta, Maksimilijan Paspas, Franjo Ledić i Oktavijan Miletić.

Najveći dio svoje svjetlopisne povijesti Splita Borčić je posvetio gradu unutar Dioklecijanove palače. On nas na početku upoznaje sa zidinama Palače, kulama, vratima i podrumima, a zatim prelazi na ostale njezine dijelove koji su tijekom stoljeća umnogome promijenili izvorni izgled i ustupili mjesto novim zdanjima. Na čak pedeset stranica autor je najprije prikazao mijene Peristila (zajedno s Vestibulom) koje iznenađuju raznolikošću građevinskih i

restauratorskih zahvata, ali i događajima koji su se zbivali na tom stoljećima glavnom gradskom trgu. Nestala kavana *Al Tempio* i crkva sv. Fabijana i Sebastijana (sv. Barbare), izgorjela stara biskupija, postavljanje spomenika Grguru Ninskom i *Crveni Peristil* iz 1968. samo su neki primjeri navedenoga. Istaknimo još i to da među najstarije fotografije Splita spadaju dvije snimljene oko 1858. upravo na Peristilu. Opsegom druga najveća cjelina posvećena je katedrali i njezinim umjetninama. I tu najveću pozornost privlače fotografije koje su *zapisale* nekadašnje izgledе oltara, restauriranje zvonika katedrale i njegovu *izjedenost* uoči početka obnove itd. Ostali dio ovog poglavlja prikazuje ulice unutar Palače i život na njima. Upoznajemo se s raznim dućanima, poput znamenitog Bonačića, gostionicama, hotelima, gradskom kuhinjom i kinima. Ilustrirane su razne kuće i palače kao što su romanička kuća u Krešimirovoj ulici, palača Cindro, Papalićeva palača i ostale kojima ne znamo imena vlasnika, iako su na njih s ponosom stavili svoje grbove. Navedimo još i crkve sv. Filipa Nerija, Dušice, Gospu od Zvonika i krstionicu sv. Ivana te židovsku sinagogu. Iako su ove stare fotografije *arheološke* same po sebi, dio njih zabilježio je i arheološka istraživanja kao što su otvaranje Srebrnih vrata Palače, iskopavanja oko katedrale i u podrumima te na prostoru Careva stana u jugoistočnom dijelu Palače kao i konzervatorski zahvat na kupoli Vestibula.

Sljedeće poglavlje vodi nas na Rivu, omiljeno šetalište i okupljalište Splitskana. Riva kakvu danas poznajemo daleko je od one koju možemo vidjeti na stranicama Borčićeve knjige. Zemljana pa asfaltirana i betonirana, gola pa s murvama i palmama, s pješacima i teretnim kolima (*karima*) pa s automobilima i automobilonima, s monumentalnom fontanom, Zdravstvenim uredom i Lazaretom pa bez njih, samo su neka od stoljetnih lica Rive. Na njoj se nije samo trgovalo, sjedilo u kavanama ili šetalo nego i dolazilo na cirkuske predstave i gledanje akrobacija, njome su prolazile pogrebne povorke, procesije i karnevalske povorke, na njoj su održavane biciklističke utrke, tradicionalna tombola na Sudamju, proslave i dočeci, raznovrsni mimohodi i govori. Zanimljivo je vidjeti i arhitektonske mijene pročelja Dioklecijanove palače, samostana sv. Frane, zgradâ na zapadnom dijelu Rive, ali i zaviriti u unutrašnjost stanova A. Bajamontija i I. Tartaglie. Na kraju ćemo spomenuti i sklop lazareta, toliko važnog u nekadašnjoj trgovini, koji je u XIX. st. dijelom pretvoren u zatvor, a koji će nakon bombardiranja u II. svjetskom ratu biti potpuno uklonjen.

Širenjem prema zapadu u srednjem vijeku Split dobiva Novi grad ili *burgus* koji će preuzeti upravno sjedište Komune, a potom Općine. U tom će dijelu biti podignut i gradski kaštel, ribarnica i sumporno kupalište (toplice). Od kulturnih ustanova na tom će prostoru djelovati Sjemenište i Velika realka, Pomorski muzej, tiskara novina *Jedinstvo* i *Novo doba*, a u Marmontovoj ulici J. Karaman je otvorio svoj kinematograf. I u Novom gradu bile su podignute kuće bogatih obitelji, poput palače Milesi, Tartaglia, male Papalićeve palače i palače De Caris, a na Voćnome trgu 1925. postavljen je Meštrovićev spomenik Marku Maruliću. U Novom gradu rođen je Duje Rendić-Miočević, prvi načelnik pohrvaćene Splitske općine, skladatelj Josip Hatze, a u Zadraskoj ulici svoj je atelje imao kipar Ivan Bulimbašić. Kao u Starom gradu, tj. Dioklecijanovoj palači, tako je i u ovom bilo gostionica, poznati hotel *Salonae* i pivnica *Sarajevo*, mnogo dućana (među kojima se isticala željezarija Mikačić, zlatarije Valle i Radić te dućan popularne Žudinke), ljekarne, slastičarnice itd. dok se slikovitošću isticao Voćni trg s prodavačicama raznovrsnog voća. Od crkvenih zgrada fotografijama su prikazane nestale crkve sv. Mihovila *in ripa maris*, sv. Jakova *de Colonia*, sv. Ciprijana i samostan sv. Marije *de Taurello*, ali i još postojeće crkve Svetog Duha i Gospe od Dobrića kao i jedan od projekata za nedovršenu pravoslavnu crkvu. Marmontova ulica u više je navrata poslužila kao prostor za parade i proslave.

S obzirom na njegovu važnost u životu grada Goran Borčić je posebno poglavlje svoje knjige posvetio Pjaci, odnosno Narodnom trgu. Na njoj se već u XIV. st. podiže nova Gradska vijećnica kojoj će kasnije biti dodana Kneževa palača. Tu je bila i loža za stražu te stup za komunalnu zastavu (*šandarac*). Uz te palače trg su zatvarale palače obitelji Ciprijanis, Cambi, Karepić, Pavlović te kuće Dadić i Nakić. Uz brojene svakovrsne dućane, od kojih moramo spomenuti Ševeljevićev u kojem su svoja djela izlagali mnogi umjetnici i znamenitu knjižaru Morpurgo, na Pjaci se isticala poznata kavana sa *Stolom mudraca*, okupljalištem javnih, kulturnih i političkih uglednika grada. U nekadašnju Vijećnicu, obnovljenu krajem XIX. st., godine 1926. uselio se Etnografski muzej. S obzirom na važnost i veličinu prostora Pjaca nije bila samo mjesto okupljanja Splicišana za šetnju i ugodno druženje uz kavu i piće već i prikladna pozornica za procesije, proslave, parade, demonstracije pa i sprovode (G. Bulat, A. Trumbić). Od povijesnih događaja na Pajaci ističe se izvanredno zasjedanje ZAVNOH-a u vijećnici na kojem je izabrana prva

Narodna vlada Hrvatske, ali i žalosno spaljivanje inventara obližnje sinagoge od strane fašista.

Minuli dani tvore jedinstvenu sliku kojoj je starost ostavila brojne ožiljke i treba joj popravak. Stare fotografije i filmovi svojevrsni su retuši koji osvježavaju tu sliku i popunjavaju praznine koje je vrijeme ostavilo na njoj. Slika ponovno postaje cjelovita i pregledna, s jasnim i prije neuočenim detaljima. I što ju više gledamo postajemo svjesni njezine sveobuhvatnosti te maštovitosti i umještosti njezinih tvoraca. Upravo tada najbolje shvaćamo koliku vrijednost imaju stare fotografije i koliko bi naše znanje bilo osiromašeno bez njih.

Knjiga Gorana Borčića slični nekolicini djela koja ilustriraju povijest Splita pomoću starih razglednica i fotografija, ali ih nadmašuje kako pristupom, tako i vrsnoćom. Ona prikazuje postojeće i nestale građevine te dokumentira razne događaje i na svoj način govori o dvomilenijskoj povijesti grada koju još uvijek nismo dovoljno upoznali, ali nam ju knjige poput ove čine bližom i jasnijom.

BILJEŠKE

- ¹ Šezdesetih godina XIX. st. riječ svjetlopis, svjetlopisac javlja se u djelima Dragutina Parčića, 1875. godine Nikola Andrović i Marko Josip Goldstein objavljuju u Zadru *Album svjetlopisni s' opisovanjem putovanja nj. vel. cesara kralja Frane Josipa I. kroz Dalmaciju godine 1875.*, a iste godine u Zagrebu izlazi *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja* Bogoslava Šuleka koji riječ svjetlopis donosi u značenju fotografija.

Slika 1. Natpis i reklame za Karamanov The Grand Phono-Biograph u Marmontovoj ulici oko 1911. godine (str. 45)

Slika 2. Dolazak filmskih zvijezda Brigitte Helm i Willyja Fritscha na Rivu 1933. godine (str. 83)

Slika 3. Rušenje monumentalne česme 1947. godine (str. 376)

Slika 4. Živopisni Voćni trg oko 1930. godine (str. 511)

Slika 5. Sumporno kupalište i kuća Vidović oko 1905. godine. Kuća Vidović, iza koje je ribarnica, teško je oštećena u bombardiranju 1944., a srušena je 1959. godine.(str. 557)